

VIDÉKISÉG ÉS VIDÉKKUTATÁSOK A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN

Szerkesztette
Jakab Albert Zsolt • Vajda András

VIDÉKISÉG ÉS VIDÉKKUTATÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szerkesztette:
Jakab Albert Zsolt – Vajda András

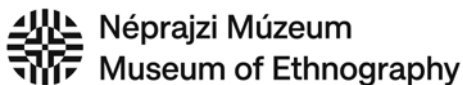
Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum
Kolozsvár – Budapest
2021

Lektorálta:

dr. habil. Kemecei Lajos néprajzkutató, főigazgató (Néprajzi Múzeum, Budapest)

dr. Pozsony Ferenc néprajzkutató, az MTA tagja, egyetemi tanár (BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár)

Támogatta:

A kötet a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében valósult meg.

- © Szerzők
- © Kriza János Néprajzi Társaság
- © Néprajzi Múzeum

Borítóterv: Szentes Zágon – IDEA PLUS, Kolozsvár

Számítógépes tördelés: Tipotéka

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: IDEA Design&Print, Kolozsvár

Kiadók:

Kriza János Néprajzi Társaság
str. Croitorilor nr. 15/2.
400162 Cluj-Napoca
T./F.: +40-264-432-593
www.kjnt.ro

Néprajzi Múzeum
Kossuth Lajos tér 12
1055 Budapest
T.: +36 (1) 473-2400
www.neprajz.hu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében /

szerkesztette: Jakab Albert Zsolt, Vajda András. -

Cluj-Napoca : „Kriza János” Néprajzi Társaság ; Budapesta : Néprajzi Múzeum, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-24-7

ISBN 978-615-5682-16-2

I. Jakab, Albert Zsolt (ed.)

II. Vajda, András (ed.)

39

Jakab Albert Zsolt – Vajda András

Ez mind vidék.

A vidékre jellemző létformák és kulturális gyakorlatok átalakulása a 21. században¹

A tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* címet viselő, épp lezáruló NKFIH-kutatás elméleti alapvetéseinek, illetve a kutatási projekt keretében elért legfontosabb eredményeinek összegző bemutatása mellett a jelen tanulmánykötetben megjelent tanulmányokat ismerteti.

Kutatásunk alapvető célja az erdélyi vidéki társadalom jelenének és az egyéni emlékezetekben élő, ebből még rekonstruálható közelmúltjának a feltárása, az archaikus – de folyamatosan módosuló – valamint a korábban nem létező, újként jelentkező (például a digitális eszközök és az internet által meghatározott, az online térben jelentkező) kulturális viselkedések utóbbi tizenöt évben kialakult együttélésének, összefonódásának, vagy éppen egymásnak feszülésének, konfliktusainak felderítése volt. A kutatás során számba vettük a globalizáció és a digitalizáció által erőteljesen meghatározott 21. századi vidékiség jellemzőit és új, átfogó értelmezési keretet próbáltunk adni a vidékiség néprajzi megközelítéshez, valamint az épp alakuló, újfajta vidéki habitusok megértéséhez. Ugyanakkor ezeknek a folyamatoknak egy időben mélyebb kontextusba helyezésére tettünk kísérletet.

Felbomló horizontok • Hermann Bausinger úgy érvel, hogy a „horizont elmozdulása” azzal a következménnyel jár, hogy a hagyomány, amire eddig úgy tekintettek, mint ami a világot szervezi, elveszíti általános érvényességét (vö. Bausinger 1995: 81–83). A hagyományos paraszti környezet megbomlása/eltűnése, a gazdasági szerkezet átalakulása, a hagyományok és azok normatív erejének feloldódása a falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – eltűnését eredményezte. Ehhez hasonló következtetésre jutott Alexander V. Chayanov is, aki a *The Theory of Peasant Economy* című könyvében a falu eltűnésének okát elsősorban a modernizációban látta. Megközelítésében a harmadik világ elmaradottságát nem a modernizáció lassúságával, hanem a modernizáció folyamata során létrejött függő-

1 A tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében készült.

ségi viszonyokkal magyarázhatók (Chayanov 1986). Terry Marsden pedig a falusi települések átalakulásának a fent említett folyamatairól azt írja, hogy az önellátásra berendezkedett faluból fogyasztásra berendezkedett vidék lett (Marsden 1999). Ugyanakkor érdemes itt megemlíteni Kovách Imrének a vidéki társadalom átalakulásának 20. századi folyamatát összefoglaló munkáját is, ahol a szerző azt írja, hogy vidéknek nevezzük azt, ahol nincsenek parasztok, csak a parasztság emlékezete, különböző formákban, intézményekben (Kovách 2012).

A Bausinger által emlegetett horizontok határolta tér leírásához Arjun Appadurai a *lokalitás* fogalmát használja, aki szerint „a lokalitás mindenek előtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat, vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőség, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiái, és a viszonylagossá vált kontextusok közti kapcsolatsor hoz létre.” (Appadurai 2001: 3). A globalizáció, a világ minden pontján ható, nemzetek és kontinensek felett átívelő gazdasági, kulturális, társadalmi és információs folyamatok tehát megváltoztatja ugyan a helyhez és időhöz kötődő gyakorlatokat és jelentéstermeléseket, de nem számolják fel a lokális hagyományt, csupán új értelmezési horizontot kínál számára. A globalitás nem a lokalitás ellentéte, hanem a keret, melyben a lokalitás megteremtésére (mint a globalizáció által keltett elidegenedést feloldó technikára és identitásteremtő mechanizmusra) sor kerül.

Egy másik tanulmányában Hermann Bausinger az Ernest Bloch által bevezetett *párhuzamos különidejűség* fogalmával írja le „a heterogén részek egy idejű létezését”, azt a helyzetet, amikor „az elavult előre tör”, amikor a jelen „korábbi vágyakhoz és állapotokhoz nyúl vissza”. (Bausinger 1989: 24–25). Bloch meghatározása szerint a párhuzamos különidejűség tulajdonképpen egyidejűséget jelent, „eltérő, különböző történeti erőtenyezők által meghatározott elemek egyidejűségét”. Vagy még konkrétabban fogalmazva „a felfogások és életmódok, az eszmék és ideológiák különidejűségéről van szó, melyek egyidejűleg, a mában léteznek” (Bausinger 1989: 25).

Első alapvetésünk tehát, hogy az egyes régiók a fejlődésbeli fáziseltolódásokból, történeti fejlődés különbségeiből adódóan nem azonos szemlélet és viszonyulás ismerveit hordozzák, tehát egy időben, egymás mellett élnek más-más fejlődési ívű régiók, illetve egy régió/településen belül különböző korszakokból hátramaradt értékrendek, gyakorlatok, technológiák és termékeik. Ez a mozaikosság jellemzi ma az erdélyi vidékiséget és a vidéki létformákat.

Emellett a hagyománytalanítás és az örökségesítés egyszerre, de ellentétes irányba ható társadalmi folyamatait tartjuk fontosnak megemlíteni, mint a kortárs vidéki közösségek egyik leginkább megragadható ambivalenciáját. Az első terminus a közösségi autoritás és a hagyomány egyfajta megkérdőjelezését fedi, a második ennek ellenkezőjét, a hagyomány közösségbeli újraértelmezését, megszilárdulását és továbbélését jelenti (vö: Morris 1996, Heelas–Lash–Morris eds. 1996).

A fentiek értelemben a ruralitást itt mint sajátos, elsősorban nem gazdasági vagy társadalmi, hanem kulturális adottságok és történelmileg kialakult, kulturális jellemzők konstrukciójaként értelmezzük.

Ugyanakkor megkerülhetetlen a társadalomtudományi gondolkodásban meghonosodott urbánus–rurális valóságfelosztás, -felfogás sem (Kovách 2007), de a ruralitás mai, komplexebb, globális társadalomformákba való elhelyezése túlmutat ezen a dualitáson, a ruralitás ennél sokkal összetettebb probléma. Ezért második alapvetésünk arra irányul, hogy a vidéki társadalom jelenének és hatásaiban és emlékeiben a mában még élő, kitapintható közelmúltjának a feltárása, az archaikus/hagyományos – de folyamatosan módosuló – meg a korábban nem létező, újként jelentkező (például online) kulturális viselkedések utóbbi tíz évben kialakult együttélésének, összefonódásának és konfliktusainak a leírása nélkül nem lehet megérteni globális és lokális együttmozgását és együttes hatásait, illetve nem lehet kezelni és mélységeiben értelmezni az ebből adódó társadalmi problémákat. Innen szemlélve a kutatás két központi fogalma tehát a *modernizáció* és annak kommunikációs univerzuma, a tágan értelmezett *társadalmi kommunikáció* (vö: Gagyí 2009a).

Cezúrák • Az 1989-es változásokat követő időszakban az erdélyi falusi életvilágok alakulásának folyamata, a földtulajdonhoz való viszony a földosztók, a helyi vállalkozók (gyarapodók) és az önellátók hármasszerkezete mentén volt megragadható (lásd Gagyí 2007). Közel 30 év távlatából viszont az alapvető kérdés az, hogy Románia uniós csatlakozása tekinthető-e olyan korszakhatárnak, mely épp a nemzetek/országok fölött átívelő normatív szabályok, stratégiák és gyakorlatok következtében olyan jelentős változásokat eredményezett a romániai, és szűkebben az erdélyi vidék életében, azt a politikai diskurzus mellett a helyi társadalom és a társadalomtudományos gondolkodás egyaránt új korszakként érzékeli/értelmezi. Illetve: vannak-e a 2007-es EU-s csatlakozást követő korszaknak is a fentebb idézethez hasonló szereplői, kulcsemberei? És ha igen, akkor ők milyen társadalmi rétegekből kerülnek ki?

A vizsgálat tágabb kerete tehát az 1989 után kialakuló, de máig ható folyamatok adják. A dekollektivizáció után, a vidéket a mobilitás felerősödése (külföldi munkavállalás) és ennek következtében meghonosodó fogyasztási modellek nyomán kialakuló *fogyasztói* életmód (melyet a tárgyi környezet átalakulása, új szolgáltató intézmények és új fogyasztói identitások jellemeznek), valamint ezeket a mintákat terjesztő új médiák és a mindezt kontextualizáló, jelentéssel ellátó, folyamatos mediatisáltság jellemez. „Ez is – írja Gagyí József – a helyi társadalomnak a nagy társadalmi – ezúttal globális – átalakító folyamatokhoz való igazodása, tehát egy új kontextusban zajló technikai-társadalmi változásra épülő folyamat. Ami ebben igazán izgalmas, az a nyugatabbra időben és hatásaikban egymást követő folyamatok egymásba csúszása.”² (Gagyí 2009a: 30.)

Éppen ezért, Gagyí József fent idézett gondolatmenetét folytatva, és vele egyetértve „igen fontos és termékeny az a társadalomtudományi megközelítés, amely a

2 Gagyí József idézett tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a modernizált bekötőutak, a motorizáció felgyorsuló térhódítása és a számítógépek és az internethasználat elterjedése ugyanazokban az években történt meg (lásd Gagyí 2009a: 31).

felszíni társadalmi gesztikulációk mögötti/alatti, kulturálisan összehangolt, rejtett ellenállások, vagy a párhuzamos különidejű cselekedetek tanulmányozásával szeretne erről a társadalomról lényeges, a változására alkalmazkodására vonatkozó ismereteket kialakítani” (Gagyí 2009a: 30–31).

Erre azért is szükség van, mert az erdélyi néprajzkutatás ugyan jelezte és rögzítette a hagyományos paraszti társadalom és a gazdálkodó falu átalakulásának tényét, de továbbra is elmaradt annak megválaszolása, hogy mivé alakult az új, európai uniós csatlakozást követő, modernizációs hullám nyomán születő vidék? Mennyiben maradtak érvényben a hagyományos paraszti kultúra esetében tapasztalható, a táji tagoltságból adódó különbségek? Vagy az egyes régiókra jellemző mentalitások történeti beágyazottsága annyira erős, hogy képes ellenállni a fogyasztásra berendezkedett globális folyamatok uniformizálásra törekvő hatásainak.

A földművelő létformától való elszakadás • Ha a vidék átalakulásának európai történetét nézzük, akkor az az érzésünk támadhat, hogy a Nyugat esetében nagyjából 100 évvel korábban zajlottak le azok a folyamatok, melyekhez hasonlókra nálunk, a kelet-európai országokban, az utóbbi 30 évben került sor. Mindez – leszámítva a Kelet–Nyugat viszonylatában történetileg adatolható és hagyományosan fennálló „fáziseltolódást” – alapvetően a következő két okra vezethető vissza: a második világháború lezárását követő időszakban a kelet-európai országokban a hatalmi rend kiépítése és megszilárdítása érdekében folytatott harc közepette és következtében a falut egyszerre jellemezte (1) a fejlődés lassú természete és (2) a kívülről érkező hatások szerves beépülésének hiánya.³

Ennek ellenére a 20. században a kelet-európai országokban – így Romániában is – „folytatódott az »első munkától«, a földműveléstől való elszakadás” (Füzi 2009: 19),⁴ aminek következtében fokozatosan csökkenni kezdett a falu és a város közötti gazdasági és kulturális távolság/különbség.

Először az ország gazdaságának és társadalmi szerkezetének szocialista átalakítása hatott erőteljes átalakító erővel a romániai falusi létre, majd az elmúlt 30 évben a gazdasági és kulturális változások más formái, példának okáért a piacgazdaság, a globalizáció és az információs társadalom megjelenése voltak azok az erők, melyek átalakító erővel hatottak a falu világra, és amelyek következtében a falu–város közötti különbségek/távolságok tovább zsugorodtak.

A 20 századi paraszti társadalom átalakulását és az erre vonatkozó néprajzi kutatások eredményeit vizsgálva azt látjuk, hogy a 20. század közepén a szocialista modernizáció, az ipar fejlődése, az úthálózat kiépülése és a közlekedés intézményszerűsítése (vasúthálózat, rendszeres buszjáratok) nagy hatással volt ugyan a falusi lakosság mobilitására, sok esetben kétlaki életformák kialakulását eredményezve (vö.

3 A 19. század végén a román – túlnyomórészt vidéken élő és agrártevékenységet folytató – társadalom modernizációját – Mihai Eminescu gondolatmenetét továbbfejlesztve – Titu Maiorescu írta le a *tartalom nélküli formák* (forme fără fond) elméletével (lásd Maiorescu 1978: 153).

4 Kiemelés az eredetiben. A szerző szerint „a földművelés szétbomlásának ez a folytatódó és egyre gyorsuló folyamata kapcsolja a huszadik századot az öt megelőző századokhoz” (Füzi 2009: 19).

Gagy (2009b), de a parasztságra jellemző háztáji kisgazdálkodást, mint termelési formát, és az ehhez kapcsolódó, „a múltból örökölt munkamorált, gazdálkodási és gazdaságszervezési hagyományokat, közösségi normákat” nem számolta fel, ami a „paraszti és nem paraszti elemek” sajátos keveredését eredményezte. (Kőrösi 2006: 144) Ezt nevezi a néprajzi-szociológiai szakirodalom Márkus Istvánnak a hetvenes években Nagykőrösön folytatott kutatásai alapján utóparasztosodásnak (Márkus 1979). Szilágyi Miklós pedig a szocializmus időszakában kialakult és a vidéki társadalom teljes egésze által elfogadott kulturális rendszert nevezi utóparaszti hagyománynak, mely a régi és az új világ elemeinek keverékéből jött létre. Ez, a közösség minden tagja számára felkínálkozó életvezetési gyakorlat egyben „a munkás- és az alkalmazotti lét felszíne alatt a széttöredező paraszti hagyomány meghatározó elemeihez való eltökélt igazodást is jelentette” (lásd Kőrösi 2006: 144). Balogh Balázs viszont az utóparasztosodás kérdését vizsgálva arra mutat rá, hogy a szűkebben „gazdaságiként” felfogható jelenségekben, struktúrákban és gazdasági magatartásban olyan mögöttes szándékok mutatkoznak meg, mint az értékorientáció, társadalmi rang és presztízs kifejezésének lehetőségei és stratégiái (Balogh 2002).

Ezzel szemben a 20. század végén, a 21. század elején lezajlott nagy társadalmi-gazdasági átalakulást egyszerre jellemezte a változást kiváltó hullámok gyors egymásutánisága és a változás irányának sokfélesége: egyik oldalon a dekollektivizáció, a visszaparasztosodás és a demodernizáció jegyében zajló regresszív folyamatokat eredményezett, míg a másik oldalon a globalizáció, a digitalizáció és a mezőgazdaság industrializációja⁵ említhető mint olyan hatások, melyek nemcsak régióként, de az egyes családok esetében is eltérő életvezetési stratégiák, mindennapi gyakorlatok és forгатókönyvek alkalmazását eredményezték.

A médiakutatók pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy az internet, a számítógép és az okostelefon elterjedése vidéken nemcsak a virtualitás új/újszerű változatait teremtette meg, nem csupán új kommunikációs környezetet hozott létre, hanem a globalizáció sajátos helyi változatait a globálisitást⁶ is megteremtették. Ez pedig azt jelenti, hogy „bár továbbra is bizonyos fizikai helyeken élünk, manapság fokozott mértékben oszthatjuk meg az információkat olyan emberekkel és olyan emberekről,

5 Ezalatt a teljes munkafolyamatot gépi erővel végző, nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérést értjük, melynek során nemcsak az ember helyét a gépek, a család mint termelő egység helyét pedig az agráripai cégek, az önellátásra berendezkedett és a hagyományon, illetve a tapasztalaton alapuló gazdálkodói gyakorlatot pedig a mérnöki tudásra alapozó nagyüzemi menedzsment vették át. Ez a változás kihatott nemcsak a táj szerkezetére – a kis parcellás gazdálkodás helyébe a nagytáblás művelés lépett – hanem a tájban való élésre is. A határ levált a falu testéről. Ez leginkább abban a falun élő emberek gyakran ismétlődő megállapításában érhető tetten, miszerint a határon már nem lehet dolgozó embereket látni csupán gépeket.

6 Pontosabban szólva a globálisitásokat, Joshua Meyrowitz ugyanis azt mondja, hogy nemcsak az van, hogy ma mindnyájan „globálisításokban” élünk, de „minden egyes globálisitásban egyedülálló a maga módján”. Ami viszont közös bennük, hogy „mindegyiket befolyásolják globális trendek és a globális tudat” (Meyrowitz 2005: 30). A szerző a globálisitásokat mellett érvelve mondja, hogy „bármennyire is bonyolultak a technológiaink, bármennyire is igyekszünk több feladatot elvégezni egyszerre, nem vagyunk képesek ugyanazon időben egyszerre két helyen lenni. A tapasztalat helyhez kötöttsége állandó”. És a hely jelentősége még a tetemes társadalmi és technológiai változásokkal szemben is fennáll.” (Meyrowitz 2005: 29.)

akik a mienktől eltérő helyeken élnek. Gyakrabban kerülünk érintkezésbe olyan tapasztalatokkal és üzenetekkel, amelyeket eredetileg más helyeken élő emberek szántak. (Meyrowitz 2005: 31). A globalitásban tehát a globális és a lokális egymás mellett létezik (Meyrowitz 2005: 32). Az viszont más kérdés és további kutatások tárgyát képezheti, hogy mindez mit is jelen a kultúra, a gazdasági szerkezet, az egyéni és közösségi identitás és a mindennapi élet szervezése felől nézve? Az internet, a számítógép és az okostelefon elterjedése vidéken ugyanis „az értékhorizontokat megváltoztató, a világ változásaihoz való alkalmazkodást támogató, vagy a kulturális változásokat, kulturális együttéléseket (szinkronitásokat)⁷ generáló eszközök” (Gagy 2013: 58).

Kutatásunk során szerzett tapasztalataink alapján amellet érvelünk, hogy Románia 2007-es EU-s csatlakozása nemcsak politikátörténet szempontjából számít új korszakhatárnak, hanem a falusi/vidéki társadalom életének szinte minden területére kihatott, a vendégmunkások célország-választásaitól (migráció) kezdve az itthonmaradottak gazdálkodási (pl. földhasználat) és életvezetési szokásaiig. Még a hagyományos kultúra használatának új formái (örökségalkotás, örökséghasználat) is az Uniós szabályozások és minták hatása/nyomása alatt alakulnak (vö. Jakab–Vajda 2018). Ahogy Gagyi József találóan megfogalmazta, a mozgási tér kitágulása és az uniós pályázati rendszer által nyújtott nagyobb mértékű pénzforrások elérhetővé válása révén elindult/felgyorsult az infrastrukturális környezet átalakulása, új gazdálkodási és életvezetési stratégiák honosodtak meg és állandósultak, új tárgyv világ épült fel, új kapcsolatok jöttek létre, új vágyak és új interpretációk születtek (vö. Gagyi 2009a).

Ezzel az új helyzettel kapcsolatban a legfontosabb kérdés az, hogy a falusi települések gyors infrastrukturális átalakulása, a gazdálkodás és a jövedelemszerkezet változása és a társadalmi rétegződés, a megváltozott gépi környezet (a gazdálkodás megváltozott gépei, a személyi gépjármű, vagy az intim, családi környezetben a számítógép és a mobiltelefon), azok használata, funkciói milyen hatással vannak a vidéki életmódra, a gazdasági gyakorlatokra és stratégiákra, valamint a tájhasználatra, a közösségek kommunikatív és kulturális emlékezetére, biografikus narratíváira, narratív viselkedésére, a tágon értelmezett hagyományokra. Ezek a kérdéseknek a néprajzi vizsgálatára Erdély vonatkozásában ugyanis máig csupán szórványosan került sor (vö. Ilyés–Jakab szerk. 2013; Jakab–Vajda szerk. 2018; Jakab–Vajda 2019 és 2020).

Romániának az Európai Unióhoz való csatlakozása óta elmúlt közel másfél évtizedben lezajlott változások nem csupán a falu–város, illetve a különböző táji–történeti–kulturális gyökerekkel rendelkező térségek közötti kulturális különbségek elmosódását, a gazdasági gyakorlatok és a mindennapi életvezetés terén történő egysegesülést jelentettek, hanem azt is, hogy a falusi környezetben élő lakosság is egyre gyakrabban és egyre nagyobb mértékben a közeli városban szervezik és élik életüket. A falu megszűnt létezőként funkcionálni (lásd Egyed 1981: 250), a falusi élet

7 A Hermann Bausinger által használt fogalommal párhuzamos egyidejűségeket (lásd fentebb).

sem képzelhető már el a városi szolgáltatások nélkül. Annak ellenére, hogy a falusi élettérnek a város felé történő erőteljes nyitása már a 20. század második felének, az erőltetett industrializáció és urbanizáció által meghatározott román társadalom esetében is jellemző volt, az utóbbi másfél évtized változásai hozták el a falunak a várostól való bonyolult függőségét. Ugyanis a falu–város kapcsolatában a közel-múltban lezajlott változások sokkal intenzívebbek és drasztikusabbak voltak.⁸ Ma már nemcsak a munkahely köti a vidéket a városhoz, de az egészségügyi szolgáltatásokat, az oktatást, a művelődést, kikapcsolódást és a szórakozást biztosító intézmények és szolgáltató egységek, sőt még a ruházkodást és a mindennapi élelem beszerzését biztosító üzletek is. Az utóbbi másfél évtized tehát az *önellátás* szinte teljes megszűnését eredményezte.

A hagyományos földművelő létformától való elszakadás következtében ugyanakkor a vidéki közösségek életében – a Jacques Barzunnak a 19. század utolsó évtizedeire vonatkoztatott szavaival élve – „a hagyományt felváltotta a kényelem” (idézi Füzi 2009: 22).⁹ A földek reprivatizációját követő évekre jellemző, a kollektivizálás előtti időszakra jellemző kézi erővel földművelés véglegesen kikopott a gyakorlatból, helyét a különböző gyomirtók és a gépek vették át (lásd Vajda 2019a: 40). Míg a 20. század utolsó évtizedében a szénacsinalás összes munkafázisát – a kaszálástól a szárításon, összegyűjtésen és hazaszállításon át – a legtöbb földműveléssel foglalkozó családban kézi erővel végezték, addig az utóbbi évtizedben a teljes folyamat leginkább gépi erővel zajlik. Vagyis a mezőgazdaság iparosítása, a gépek megjelenése és elterjedése a falusi kisgazdaságokban a mezőgazdasági munkák jelentős részét fölöslegessé tette, ugyanúgy, ahogy a háztartási gépek tették ezt a háztartási munka jelentős részével. Ez az átalakulás, a különböző gépek széleskörű elterjedése, jelentős munkaerőt szabadított fel, azonban a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy mindez csak részben könnyítette meg az életet, sőt gyakran újabb terheket eredményezett (lásd Füzi 2009: 22). Ezek a gépek ugyanis folyamatos javítást, gondoskodást igényelnek (vö: Gagyi 2020a).

A kényelemnek a hagyománnyal szemben történő térnyerése ugyanakkor újfajta fogyasztói magatartások megjelenését és a *fogyasztás vágyának* (lásd Füzi 2009: 29) felerősödését is maga után vonta. A vidéki élettérben is háttérbe szorultak a természetes anyagokból, házilag, kézi erővel készült (azaz nem gyártott) eszközök és építmények, helyüket a tömegáruk vették át.

8 Itt kell megjegyezni, hogy a kommunizmus időszakában a falu–város viszony sokkal szervezesebb egybefonódást jelentett. A városi lakosság jelentős része rendelkezett falusi gyökerekkel, és a mindennapi élelem beszerzése terén számos szállal kötődött a faluhoz. Tehát nemcsak a faluról a város irányába történő nyitás/elmozdulás volt jellemző, hanem ez kiegészült egy a város felől a falu irányába történő nyitással is.

9 Jacques Barzun *Hajnaltól alkonyig. A nyugati kultúra 500 éve* [From Dawn to Decadence: 500 Years of Western Cultural Life] (2006) című könyvében azokat a hétköznapiaság szintjén 20. századnak tartott jelenségeket veszi számba, melyek valójában már a 19. század utolsó harmadában készen voltak. Erre az időszakra utalva mondja a szerző azt, hogy „ezek azok az évtizedek, amikor a hagyományt felváltotta a kényelem” (idézi Füzi 2009: 22). Vidéken a kényelmes környezet kialakulásának egyik első lépéseként a motorizáció mellett a villany bevezetését tekinthetjük (lásd Gagyi 2009b, illetve 2019a)

A különböző gépek megjelenése és széleskörű elterjedése nemcsak a munkaerő-igényre és a munkavégzés minőségére volt hatással, hanem a munkára fordítandó idő mértékére is. A mezőgazdaság (és részben az állattartás) gépesítése felgyorsította az egyes munkafolyamatokat, és ezzel a föld megműveléséhez szükséges idő is számos tekintetben lerövidült. Az így felszabadult időt a vidéki lakosság esetében elsősorban három terület sajátította ki: a tévé, a kocsma és a lokális ünnepek. Jellemző, hogy éppen a mezőgazdaság, és általában a falusi tevékenységek erőteljes motorizációjának időszakára tehető a falusi ünnepek és megemlékezések megszorodása is.¹⁰ A falunap és a templombúcsú mellett elszaporodnak a különböző emlékünnepek, kortárstalálkozók, idősök napja/vasárnapja, kórustalálkozók, hagyományos fesztiválok.¹¹

A földművelő életforma visszaszorulása és a háztáji gazdaság méretének összezsugorodása, a legtöbb család esetében pedig teljes eltűnése, a falusi települések agrár-jellegének fokozatos, majd egyre gyorsuló visszaszorulásának legpontosabb fokmérője. A parasztság – és ezzel együtt a hagyományos falu – gazdasági-kulturális átalakulásának/eltűnésének legbiztosabb jele. Ez a most is átalakulóban lévő világ – bár számos tekintetben már nem tekinthető sem parasztinak, sem pedig falusinak a szó klasszikus értelmében – mégsem válik urbánussá. Kérdés tehát, hogy mi az, ami ezt a vidéki világot az urbánustól leginkább megkülönbözteti? Ha nem a mezőgazdasági munka és a háztáji gazdálkodás, akkor mi tekinthető a 21. századi falu/vidék jellemző vonásának? Értelmezésünkben ezt a különbséget leginkább a *hiány* (lásd Gagy 2005: 87) és a *kényszer* (lásd Peti–Szabó 2006: 7) fogalmával lehet megragadni.

Ugyanakkor a 20. század végére nemcsak a hagyományos gazdálkodás tűnik el végérvényesen (Füzi 2009: 21). A gazdasági változások folyamányaként a család megszűnt termelő egységként működni, átadta helyét a virtuális családnak (lásd Boreczky 2004). A nagycsalád – amelybe beletartoztak a nagyszülők mellett a testvérek és a távoli rokonság is – a munkaalkalmak helyett/mellett az ünnepek táján ül össze. A találkozások gyakorisága ugyan csökkent, de az eltöltött idő minőségi időt jelent.

A vidéki életben is teret veszítenek/eltűnnek a „természetes”,¹² illetve feldolgozatlan élelmiszerek. A város és a falu táplálkozási szokásai közötti különbségek elsimulnak, mindkét esetben a piacról és a nagyáruházakból származó (sok esetben félkész) élelmiszerek lesznek jellemzőek. A különbségek elsimulásának folyamata azonban sokkal összetettebb folyamatot takar. A kommunizmus időszakában, illetve az 1990-es évek elején is falusi gyökerekkel rendelkező városi lakosság rend-

10 Ugyan más összefüggésben, de a 20. századi ünnepi megemlékezések alkalmainak, helyeinek és specialistáinak számbavételét Jakab Albert Zsolt végezte el (lásd Jakab 2018). A vidéki emlékünnepekhez lásd még Pozsony 2006: 262–280, 2015: 235–264.

11 Ehhez lásd Jakab Albert Zsolt *Emlékállítás és (meg)emlékezési gyakorlatok vidéken a poszt-szocialista időszakban* című előadását (*Párhuzamos ruralitások. A vidékiség formái Erdélyben – a KJNT vándorkonferenciája*, Gernyeszeg, 2018. szeptember 21.)

12 A hagyományos zöldség- és gabonafajtákat például különböző laboratóriumokban kifejlesztett, génmódosított fajok váltják fel.

szeresen „haza járt” beszerezni az alapélelmiszerek (pl. zöldség, disznóhús) jelentős részét. Ugyanakkor a ráció bevezetése idején a falusi lakosság bizonyos élelmiszercikkek (kenyér) vásárlásától el volt zárva, mások esetében (hentesáru, vaj stb.) pedig – a sorbaállítás intézményének és a klienteláris rendszerek működésének köszönhetően – korlátott volt a hozzáférése.

A földművelés egyre inkább a társadalom életének háttérében zajlik (Füzi 2009: 19). Ez nemcsak az társadalom egészének esetében igaz, hanem a szűkebb falusi környezetre is. Ezért van az, hogy – bár a falusi lakosság számottevő része még mindig földműveléssel és állattartással foglalkozik (vagy ezzel is foglalkozik) – a falu képen, de az egyes családok mindennapi életén sem látszanak az agrár-életmód jellegzetes vonásai.

Erre a megváltozott vidéki környezetre egyszerre ellentétes erők hatnak: miközben a vidéken élő lakosság egyik oldalon egyre gyorsuló ütemben próbál elszakadni agrár múltjától, és a mindennapok szervezésében megszabadulni a paraszti életformára jellemző épített környezettől, gazdasági és kulturális rutinoktól (lásd Vajda 2019a), a másik oldalon minduntalan felszínre törnek, aktivizálódnak olyan rutinok és mentalitásformák, melyek ebből az elfelejtteni/meghaladni kívánt életformából eredeztethetőek. Ezeket, a múltból, a népi kultúrából származó hiedelemalapú világmagyarázatokat, és az ebből adódó üzemzavarokat és szüneteket, „mint a túlságosan gyors mintakövetés útjába kerülő göröngyöket vagy megállókat” nevezi Hermann Bausinger regresszióknak (lásd Bausinger 1995: 44; a kérdéshez lásd még Gagyí 2020a). Ugyanakkor – egyfajta *kompenzációs gyakorlat*ként (Marquard 2001) – sor kerül az elfelejtett hagyományok felkutatására és újjáélesztésére (Vajda 2016, Keszeg 2018a: 33–38). A mai vidék egy másik jellegzetes vonása tehát a *kötődés az előzményekhez* (lásd Füzi 2009: 19).

A parasztkontinens (Gagyí szerk. 1999: 29), melynek helyszíne a falu, végleg elsüllyedt, és ami a helyén maradt, az szigetek és zátonyok sokfélesége és sokasága, egy olyan struktúra, melyben a változás bizonyos szinteket/területeket gyökeresen átalakított, míg másokat érintetlenül hagyott. Vagyis az átalakulás során „változatok sokasága” termelődött, és „ezek az átmeneti formák igen szívósnak bizonyulnak” (Gagyí 2009c: 145). Mindazonáltal a vidéki környezetben bizonyos – a hagyományos faluhoz és a parasztsághoz erősen kötődő – magatartásformák nemcsak megőrződnek, hanem újra is termelődnek.

A mai falu csak részben táplálkozik ennek az egykori, de mára elsüllyedt világnak az emlékeiből. A 21. századra a vidéki közösségek esetében is a globalizációs és modernizációs folyamatok, illetve az információs és kommunikációs technológia, valamint az okos eszközök széleskörű elterjedése határozzák meg a mindennapi rutinokat, a (gazdasági) élet szervezése során érvényesülő gyakorlatokat és stratégiákat. Azt is mondhatnánk, hogy egyfajta modernizációs kényszer, a fejlődés és az átalakulás kényszere és az átalakulásra képtelen tömegek (még ha ez utóbbiak száma egyre inkább zsugorodik) a 21. századi falu életében egyszerre vannak jelen, ezeknek az egymásnak feszülő, ellentétes irányba ható erőknek és ideológiáknak az együttes jelenléte jellemzi a 21. századi romániai/erdélyi/magyar vidéket.

Mindezek kikezdték a közösségek szerveződésének korábban érvényben lévő modelljeit, a hagyomány pozíciójának megingását, a közösségek életben betöltött szerepének nagymértékű megváltoztatását eredményezték.

Míg a hagyományos falusi társadalomban az egyén élete a közösség szeme előtt, a közösség jóváhagyásával zajlott, addig mára elolvadt a hagyomány életszervező és életútmodelleket termelő ereje. A hagyományos faluban alkalmanként (leginkább rituális keretek között) sor kerül arra, hogy a falu szembenézzon a maga erkölcsével, felvállalja tetteit. A hagyomány mint normatív keret számos olyan kontextust teremtett/tartott fenn, ahol a normaszegés, az erkölcsi kisiklások exkommunikálásra kerülhettek. Ezeknek a rítusoknak mint a helyi társadalom szelepeinek az volt a célja, hogy megszűnjenek a belső feszültségek és helyreálljon a társadalom rendje.¹³ A 21. századi falu esetében azonban ezek a rítusok, a közösségben megesezt normaszegéseknek ez a fajta kibeszélése már nem lehetséges. Leginkább azért, mert egyrészt megszűntek a hagyományos közösségek, másrészt azért, mert már nincsenek érvényben azok a közösségi normák és nem működik az a fajta közvélemény, mely ezeket a rítusokat működtette.¹⁴ Kissé sarkítva úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közvélemény normatív szerepét végleg átvette a hatósági szabályozás.

A vidék 21. századi átalakulását tekintve azonban egy a fent vázolttal ellentétes folyamat is érvényesült. A mai vidéki létformák kialakulását ugyanis nem csupán az elmúlt negyedszázad során felerősödő külső erők határozták meg. Az átalakulás gyökerei magában a hagyományos, falusi társadalomban is tetten érhetőek. Vagyis a vidéken ma tapasztalható magatartásminták nem mind a városból/a falun kívülről származnak. Azt is mondhatnánk, hogy a ma ismert vidék a 20. század elején, de leginkább az utolsó harmadában formálódott. Legalábbis ekkor esett szét a hagyományos világkép, és a falusi közösségekben már ekkor megjelentek azok az életmodellek és magatartásformák, illetve az a technikai/gépi környezet (például a traktor és a személygépkocsi, hogy az életmódváltás szempontjából csak a legfontosabbakat említsük), melyeknek széleskörű elterjedésére az utóbbi 20 évben került sor. Vagyis vidéken még hangsúlyosabban, és még hosszabb ideig (egészen a 2000-es évek végéig) igaz Füzi Lászlónak a 20. századra vonatkozó állítása, mely szerint „ez a század a maga technikai világát az elvárható szinten nem tudta »széttéríteni« a világban [...], hanem új kizárásokat hoz létre” (Füzi 2009: 30).¹⁵ Ezzel magyarázható, hogy a 2000-es évek első felében a megváltozott gazdasági, kulturális és technikai környezet kihívásaihoz igazodó, a hagyományos életformát elhagyó romániai (erdélyi magyar) falusi lakosság még a

13 Ilyen volt például az erdélyi Mezőségen a hegybekiáltás évről-ról ismétlődő rituálisa, melynek során „a falu fiataljai két csoportra oszolva a falu két oldalán magasodó dombra mentek, ahonnan rögtönzött rituális párbeszéd formájában egymásnak kikiabálták az eltelt év deviáns eseményeit [...]. A szokás iratlan szabálya volt, hogy senkinek nem volt szabad megsértődnie, megharagudnia. A fiatalok a közvéleményt képviselték.” (Keszeg 2018b: 91.)

14 Természetesen meg kell említenünk, hogy a paraszti erkölcs és az ezt felügyelő közvélemény egységének, közösségi és kötelező jellegének megroppanására már korábban sor került. A városi iskolát járt, városi környezetben megfordult fiatalok már az 1950-es években „lenézéssel beszéltek anyáik szokásairól” (Nagy 1989: 283).

15 Kiemelés az eredetiben.

20. századból lépett az Európai Unióhoz való csatlakozás útjára, az Európai Unió egész területére kiterjedő szabad közlekedésnek és munkavállalás lehetőségének megjelenésével, a mezőgazdálkodásra és az állattenyésztésre vonatkozó EU-s normák és jogszabályok érvénybe lépésével azonban már a 21. században találta magát.

Vidéki létformák: témák és területek • A fentiekben vázolt felvetések ismeretében Erdélyben három ruralitástípus látszik kirajzolódni (1) a határmenti települések, melynek esetében a határ, a közlekedés és az úthálózat azok a kulcsfogalmak, melyek mentén az identitás és a ruralitás mibenléte értelmezhetővé válik (2) a nagyvárosi övezetek, azok a nagyvárosok vonzáskörében található települések, melynek esetében az alvó funkció, a nagy beruházások és pályázati rendszerben zajló fejlesztések, illetve a fogyasztói magatartások radikális átalakulása és a paraszti múltból jövő hagyományok előrehaladott térvesztése jellemző, valamint (3) a főbb útvonalaktól, valamint a gazdasági és kulturális centrumoktól távol eső, úgynevezett mélyrurál („deep rural”), ahol a fogyó lakosság, az előregedés, az elszegényedés és a cigányosodás, valamint a modern technológiát – a gépi erőt és a vegyi anyagokat – mellőző, vagy ritkán igénybe vevő, alapvetően kézi munkára támaszkodó, ezért sok tekintetben parasztinak mondható gazdálkodás és a hagyományos tájhasználat folytonossága/továbbélése jellemző. Ez utóbbi esetben a hagyomány mellett az örökség és örökséghasználat tűnnek olyan központi fogalmaknak, mely a jelenségeket magyarázzák (lásd Gagyi 2004).

A Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben címet viselő, épp lezáruló NKFIH-kutatásban¹⁶ esetelemzések vizsgálata mentén az elmúlt közel 15 év során végbement változásokra adott válaszokat vizsgáltuk, próbáltuk megragadni. Másként fogalmazva, a parasztság eltűnésének meg továbbélésének különböző változatait kutattuk, az eltűnés és továbbélés, meg az elit vezényelte feltámasztás hármásából összeálló kulturális minták konstruálta párhuzamos ruralitásokat. Ezért indokolt, sőt megkerülhetetlen a globális/lokális, illetve ezzel összefüggésben a globalitás mint sajátos 21. századi létmód kérdése mellett a sokféle modernizáció, a hagyománytalanítás és az örökségesítés, illetve a digitalizáció és mediatisáció alapkategóriák használata (lásd fentebb).

A kutatás során a kutatócsoport tagjai a következő témákat/területeket érintették, melyeken keresztül az időnként lassúbb, vagy gyorsabb szerkezeti átalakulások, ha úgy tetszik modernizációs és akkulturációs folyamatok megragadhatóak, példázhatóak, értelmezhetőek:

1. A változásokat magyarázó modernizáció fogalmának átalakulása a „sztálini modernizáció” felfogástól a pszeudomodernizáción át (Róth 2002) az Ulrich Beck féle reflexív modernizációig (Beck 2008: 146–159, Beck–Giddens-Lash 1994). „A moder-

¹⁶ A kutatás három intézmény, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság és a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszéke keretében zajlott. A kutatásban résztvevők: Balogh Balázs, Borbély Sándor, Fülemlé Ágnes, Gagyi József, Jakab Albert Zsolt, Kovács Barna, Szilágyi Levente, Tőkés Gyöngyvér Erika és Vajda András.

nizáció – írja Gagyi József – ma is politikai jelszó, politikai prioritás. Kérdés, hogy milyen ritmusban történt mindez, és milyen regionális, lokális eltérések húzódnak az általános fogalomhasználat mögött?” (Gagyi 2009a: 32). Kutatásaink azt sugallják, hogy az általunk vizsgált területeken leginkább valamiféle kétarcú (vagy Janus-arcú) modernizáció érvényesült nem csak a földtulajdon kollektivizálását követő időszakban, hanem a Románia EU-csatlakozását követően is. Ez nem csak azt jelenti, hogy miközben elengedhetetlenül szükség volt/van a vidék modernizációjára, és a jelenből visszatekintve maguk a vidék lakosai is sikerként értelmezik (értelmezhetik) ezt a folyamatot, az eseményeket közvetlenül elszenvedő egyének számára ez rettentő sok terhet, bosszúságot, csalódást és bizonytalanságot, valamint erőteljes kulturális sokkot jelentett, hanem azt is, hogy a falusi társadalom hagyományokra épülő értékrendje és világnézete felől tekintve modernizáció legalább annyira tűnik a zsarnokság és a pusztítás eszközének, mint a jólétet (kényelmet) megalapozó éltető és konstruktív erőnek.

Ugyanakkor legalább ilyen fontos, hogy a vidék mai átalakulása (modernizációja) a helyiek igényeit és elképzeléseit akár felül is író politikai elképzelések és megrendelések mentén, tervezetten – vidékfejlesztők bevonásával – és intézményi háttérrel – helyi önkormányzatok és vidékfejlesztő egyesületek bevonásával/felügyeletével – zajlik. Ez tehát projekt alapú, a jövőre irányuló tervezett és intézményes keretek között zajló átalakítást jelent, a helyiek pedig mindezt „gyanakodva figyelik, hogy a fejlesztési [...] elképzelések szószólói és adminisztrátorai milyen politikai és gazdasági hasznot húznak mindebből. Próbálják megérteni, hogy »mit is akar (ve-lünk) a (román, magyar) állam, mit is akar az EU«” (Gagyi 2009a: 31).

2. A helyi társadalom alkalmazkodóképességének elemzése, melyet egyre inkább az internetre és a digitális eszközök használatára támaszkodó, ezek által támogatott és közvetített (mediatizált) személyközi kommunikáció, a becsatoltság, a külvilággal kialakított és fenntartott kapcsolódások számának és minőségének növekedése (lásd Gagyi 2009a: 31), illetve a nagyfokú mobilitás és a transzfrontális migráció határozza meg leginkább. Ahogy Gagyi József írja: „ma már a »zárt« és »egzotikus« közösségeket is utak, közlekedőeszközök, távolba szakadt és hazalátogató vagy akár helyben a sok közül egyik életterüket kialakító, ebbe befektető gyerekek és unokák, a világhálón való megjelenés, a kíváncsi turisták kutató tekintetei kapcsolják a nagyvilághoz” (Gagyi 2009a: 31). Az új média elterjedése, használata mellett a külföldi vendégmunka és a más országokba tett kirándulások megsokasodása révén jönnek létre a globális folyamatok lokális adaptációi, születnek meg az új helyzetekhez kötődő, valamint az új eszközök és technikák használata során kialakuló új szerepek, habitusok, rutinok hiedelmek és világképek.

3. Örökség, örökségalkotás és a nemzeti, valamint a helyi identitás összefüggéseinek vizsgálata. Az elmúlt néhány évben Erdélyben is megszorodtak a kulturális örökséggel kapcsolatos projektek, az örökség kérdése gyakran jelen van a médiában, a politikai diskurzusban, sőt a gazdasági/vidékfejlesztési stratégiákat kidolgozó közgazdászok és vidékfejlesztők is gyakran nyúlnak hozzá, mint a helyi fejlődés sarokpontjához (Jakab–Vajda 2018: 7). Az örökség-közelítések megszorodásának oka kettős: (1) a diktatórikus rezsim bukásával bekövetkezett változások a tár-

sadalom szintjén az elveszített múltat, a diktatúra éveit megelőző időszak társadalmi-kulturális gyakorlatait (re)aktualizálták, de a 2000-es évek első felének felgyorsuló történelmi változásai azonban szükségessé tették ennek a felelevenített múltnak az újraértékelését, a múlttal és a múltból ránk maradt örökséggel való szembenézést (Gagyí 2004: 53); (2) beindult a turizmus, melynek hatására a lokális közösségek identitásstratégiáiban is felértékelődött az örökség szerepe, „a helyi közösség meg kell fogalmazza, fel kell mutassa, látvánnyá és narrációvá kell tegye (nem utolsósorban azért, hogy eladhassa) múltját, örökségét, önmagát. [...] Ha eddig nem is volt, ezután lennie kell saját múltnak, saját örökségnek.” (Gagyí 2004: 50).

4. Új kontextusban értelmezett kisebbségkutatás és etnicitás-vizsgálat. Gagyi József – a fentebb is sokat idézett rövid írásában - ennek fontosságát azzal magyarázza, hogy megszapordtak a kisebbségekre és a nemzetiségi identításokra nehezedő kihívások. A szerző szerint „a rendszerváltás óta egy, az etnikai, nemzeti azonosságokat egyfelől megkérdőjelező, másfelől megerősítő folyamatgyűttes, tevékenységrendszer, és az ennek megértését kívánó politikai és társadalmi megrendelés tapasztalható” (Gagyí 2009a: 31–32).

5. Emlékezési gyakorlat és az emlékezés alakzatai: a 20. század sorsfordító eseményeinek, valamint a mindennapi rutinoknak a biografikus, kommunikatív és kulturális emlékezete, az emlékhelyek és az emlékezés helyei, alkalmi és kontextusai, az ezekhez kapcsolódó narratív bázis és narratív stratégiák. E két utóbbira azért indokolt, mert (a) a kommunikáció az a médium, amelyben a változások és a hagyományos formák közötti összeütközések konkrét értelmet nyernek és értelmezhetőek, illetve (b) mivel a kutatás elsősorban a néprajz és antropológia egyik kedvelt módszerére, az interjúra támaszkodik, s mint ilyen elengedhetetlen a vizsgált beszélő-közösség narratív viselkedésének és kommunikatív, valamint kulturális emlékezeteinek, mint mindennapi és interjúhelyzetben létrejövő gyakorlatnak az elemzése.

Eredmények • 2018. szeptember 21-én Gernyeszegen, az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének a Sapientia EMTE Alkalmazott Társadalomtudományok Tanaszékének és a Kriza János Néprajzi Társaságnak a közösen szervezésében került sor az NKFIH-kutatás keretében végzett kutatások eredményeit bemutató első ruralitás-konferencia megszervezésére. A *Párhuzamos ruralitások. A vidékiségi formái Erdélyben – a KJNT vándorkonferenciája* címet viselő tudományos tanácskozás a Kriza János Néprajzi Társaság korábbi vándorkonferenciáinak tematikáját és hagyományát folytatva¹⁷ a vidék fogalmának és a vidéki környezet átalakulásának

¹⁷ A 2013-ban újraindított vándorkonferenciák során a kulturális gyakorlatok és reprezentációk, a gyakorlatban megragadható és a cselekvésben, eseményben zajló kultúra, illetve kulturális gyakorlatok (Ilyés–Jakab szerk. 2013) mellett a helyi (néprajzi) örökség feltárásának, dokumentálásának, adatbázisba rendezésének, használatának és e megjelenítésének, azaz a helyi közösségek mindennapjaiba történő beépülésének és/vagy beépítésének (Jakab–Vajda szerk. 2016), az archívumok használatával és természetével, valamint az archívumok és az örökség viszonyával kapcsolatos kérdések (Jakab–Vajda szerk. 2017), valamint a néprajzi örökség kutatását meghatározó paradigmáknak, valamint az örökséghasználatot meghatározó társadalmi, kulturális, valamint mediális kontextusoknak (Jakab–Vajda szerk. 2018) vizsgálatára és értelmezésre került sor.

napjainkban zajló, tehát nagyonis időszerű kérdésköre kapcsán biztosított szakmai keretet a tapasztalatcserére.

A konferencia az erdélyi vidékkel és vidékiséggel kapcsolatos recens kutatásokat kívánta bemutatni, az eddig elért eredményeket és tapasztalatokat összefogni. Az elhangzott előadások az átalakult földhasználat, a megváltozó gazdasági és szociális kapcsolatrendszerek, a népességmozgások, az új kapcsolatkeresési stratégiák, valamint új – esetenként virtuális – közösségformák kérdéskörét vizsgálta. Azt kívántuk megérteni, hogy az eltérő fejlődési ívet bejáró régiókban a közösségek a közelmúlt változásait milyen dinamikák mentén élték meg és értelmezték, ezek a változások milyen állapotokat – hasonlóságokat és különbségeket – eredményeztek mindennapi kultúra, a társadalmi viszonyok és a gazdasági stratégiák területén.

Ennek megfelelően a konferencia előadásai a változó ruralitások három dimenziójára kívántak fókuszálni: 1. kulturális dimenzió: identitás, hagyományörzés hagyománytalanítás, örökségesítés, globalizálódás; 2. társadalmi dimenzió: átalakult kapcsolatrendszerek, népességmozgások, új kapcsolatkeresési stratégiák, valamint új – esetenként virtuális – közösségformák; 3. gazdasági dimenzió: vidéki gazdálkodás átalakulása, projektalapú fejlesztések, modernizáció, gazdasági migráció, egyéb egyéni és közösségi stratégiák.

A 2019. október 11–12-én Nagyváradban *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században – a KJNT vándorkonferenciája* címmel szervezett tudományos tanácskozás a 2018-ban megrendezett szakmai tanácskozás közvetlen folytatásának tekinthető.¹⁸ Ezúttal arra próbáltunk válaszokat keresni, hogy mi lesz a klasszikus értelemben vett hagyománnyal, illetve mi számít hagyománynak a transzlokális és a transznacionális hálózatokra épülő életvezetés korában? Mit jelent a hagyomány és a mindennapi életvezetés, a fokozott transzfrontális migráció és a változó mediális környezetekben való jelenlét korában? Milyen társadalmi és gazdasági következményekkel jár a hagyomány változása a közösségek szintjén? Hogyan befolyásolja az etnikai együttműködés helyzeteit?

A konferencia az alábbi témaköröket érintette: (1) az átalakult gazdasági szerkezet és a hagyomány viszonya; (2) a környezettudatos gazdálkodás, a fenntartható gazdasági stratégiák kérdésköre; (3) Az átalakult egyéni magatartások, életvezetési stratégiák vizsgálata (pl. párválasztási gyakorlatok, migráció); (4) a lokális életvilágok technikai környezetének átalakulásának és a mindennapokra gyakorolt hatásának vizsgálata; (5) az új/változó mediális környezeteknek a mindennapokra gyakorolt hatásának feltárása; (6) az identitásdiskurzusok és -stratégiák vizsgálata a múltértelmezés és a térhasználat kontextusában; (7) a vallás szerepének vizsgálata a társadalmi változásokban.

18 Mindkét, az NKFIH-kutatás keretében megrendezett konferenciát a három társintézmény szervezte. A konferencia szervezőbizottságát Jakab Albert Zsolt, a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke, Szilágyi Levente, az MTA BTK Néprajztudományi Intézet tudományos munkatársa és Vajda András, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, adjunktusa alkotta. Támogatói a Bethlen Gábor Alap, a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap voltak.

A 2018-ban és 2019-ben szervezett vándorkonferenciák anyagából két konferenciakötet látott napvilágot, melyekben a fentebb említett NKFIH-projekt keretében végzett kutatások eredményeit bemutató esetelemzések mellett a kutatás központi kérdésfelvetését és szemléletét meghatározó elméleti igényű tanulmányok is helyet kaptak (Jakab–Vajda szerk. 2019, 2020). Jakab Albert Zsolt és Peti Lehel 2020-ban egy tematikus *Korunk*-lapszámot is szerkesztett, az összeállítás a falusi társadalmakat érintő jelenlegi társadalmi, gazdasági, mentalitásbeli változásokra koncentrált. A szerkesztők a szerzőket a következő témák valamelyikének kidolgozásához kérték fel: (1) a ruralitáshoz való lokális és külső viszonyulások megváltozása (például kulturális örökség felértékelődése); (2) a rurális környezethez való fogyasztói viszonyulás átalakulása (turizmus, falura való kiköltözés, a falu szabadidős térként való használata); (3) az élelmiszer-termelés feltételeinek és motivációinak megváltozása (szabadidős gazdálkodás, a saját termény felértékelődése, a „kvázi bio” termény gondolatának megjelenése); (4) a kooperációs formák átalakulása (Jakab–Peti szerk. 2020). A tematikus számban a fentebb említett NKFIH-projekt keretében született tanulmányok is napvilágot láttak. 2021-ben pedig az *Acta Ethnographica Hungarica* angol nyelvű folyóiratban közzeltünk a kutatás során született eredményekből tematikus válogatást (vö. 2021/1; megjelenés alatt).

A fenti publikációk (tanulmánykötetek és tematikus lapszámok) anyagából a továbbiakban csak az NKFIH-projekthez közvetlenül kapcsolódó, a kutatócsoport tagjai által elért eredményeket ismertetjük.

Vajda András a falusi közösségek és változó lokalitások néprajzi-antropológiai megközelítéseit, a gazdálkodói stratégiákat, a változó és változatos, párhuzamos és különidejű falusi mentalitásokat elemezte. Tanulmányában arra keresi a választ, hogy (1) a parasztság eltűnése maga után vonja-e a falu eltűnését is? Illetve (2) milyen fogalmi apparátus mentén lehet megragadni és értelmezni a 21. századi falusi/vidéki világot, mint sajátos gazdasági-kulturális környezetet? (Vajda 2019b, 2021). Egy másik tanulmányában a szerző a vidéki motorizáció folyamatát mutatja be Sáromberke példáján keresztül. Azt a folyamatot elemzi, melynek során az állati erővel történő teherszállítás és közlekedés háttérbe szorult, illetve átadta helyét a különböző önjáró gépeknek. A szerző kiemeli, hogy ez jelentős átalakulásokat eredményezett a nemcsak a teherszállítás, hanem a mobilitás és a fogyasztás terén is. Ezáltal ugyanis egyszerre történt meg a szállításra és az utazásra fordított idő lerövidülése és a beláthat/bejárható tér megnövekedése, mely a világ összezsugorodását, távoli tájak szokásainak, eszméinek a lokális térbe történő beáramlását, a helyi hagyományok változását eredményezte (Vajda 2019c). Emellett a szerző a Maros menti Sáromberkén végzett terepkutatás alapján a disznótartáshoz és a disznóvágáshoz kapcsolódó, az elmúlt száz évben folyamatosan változó, átalakuló szokásokat mutatta be és elemezte. Azonosította és leírta a disznótartáshoz és a disznóöléshez kapcsolódó hagyományok átalakulását kiváltó kulturális, társadalmi és gazdasági dimenziókat, azokat a szűkebb és tágabb kontextusokat, melyekbe a disznótartáshoz és a disznóöléshez kapcsolódó helyi gyakorlatok illeszkednek (Vajda 2020a, lásd még Vajda 2020b).

Balogh Balázs és Fülemile Ágnes a Kalotaszegen folytatott több évtizedes tepermunkájuk tapasztalataira alapozva a többszinterű etnográfia (*multi-sited ethnography*) módszertani kérdéseit járták körül (Balogh–Fülemile 2019). Későbbi elméleti igényű tanulmányukban a (kalotaszegi) hagyományörzés mai módozatait vizsgálták. A tanulmány első felében a szerzőpáros a hagyományörzés mibenlétével és formáival kapcsolatos általánosabb kérdésvetéseket fogalmazott meg, és felvázolta azokat az összefüggéseket, folyamatokat, amelyek új fogalmak, tartalmak és gyakorlatok kialakulásához vezetnek. Az elemzés második felében pedig a reprezentatív erdélyi táj (Kalotaszeg) példáján keresztül mutatták be az egyes jelenségeket és főbb vonulatokat (Balogh–Fülemile 2020).

Kovács Barna a megélt tér fogalmának elméleti hagyományait mutatta be; a materiális és a mentális tér elméleti feltevéseit egy Marosvásárhely agglomerációjához tartozó település urbanizációs/infrastrukturális fejlődésének elemzésén keresztül példázta/ellenőrizte (Kovács 2019).

Gagyí József a földhöz való viszony megváltozását írta le. A szerző a földhasználat kapcsán a föld szimbolikus szerepének kiüresedését, deszakralizációját olyan fordulópontként értelmezte, melynek következtében a vidéki lakosság legnagyobb része a földdel való szimbolikus kapcsolatból végérvényesen kilépett, azt meg is tagadta (Gagyí 2019b, 2021a). Másik – ezúttal is többször hivatkozott – tanulmánya modernizáció egy kijelölt területének, a motorizációnak az elterjedésével kapcsolatos folyamatokat mutatta be, valamint azt, ahogyan – mintegy ezzel a folyamattal párhuzamosan – „megtörténik ennek a motorizációnak az adott társadalmi környezetbe való beillesztése, elfogadása- értelmezése és működtetése.” A szerző szerint a motorizáció elterjedésére a vidéki környezetben élő közösségek két fő stratégiával válaszoltak, ezek a familiarizáció („használat egyéni formáinak kialakítása”) és a regresszió („mint a technika csődje, a megzavart, széttört technikai folyamat”) (Gagyí 2020a). Későbbi tanulmányában a mezei utak karbantartásának közösségi gyakorlatait, az utak körüli problémák kezelésének elfogadott közösségi mintáit (az „elutalás”: a magántulajdonú szántóföldre való ráhajtás következtében új útszakasz kialakítása, valamint ennek megakadályozása az „elsáncolás” technikájával) elemezte. A szerző esszéisztikus megfigyeléseit is tartalmazó írása a föld és a hozzá vezető utak történeti korszakonként eltérő, változó funkcióiból származó érdek- és jelentéskonfliktusok harcának érzékletes bemutatását is elvégezte. Mindezt a tőle megszokott antropológiai érzékenységű elemzőkészséggel teszi, mellyel a falusi világ működésének mélységeibe engedti az olvasót betekinteni (Gagyí 2020b).

Szilágyi Levente egy szatmári falu piacozási gyakorlatait kutatta; három család gazdasági stratégiáinak és társadalmi attitűdjeinek elemzésén keresztül mutatta be az átmeneti, útkereső időszakot (Szilágyi 2019). Ugyanakkor két sváb település – Mezőfény és Mezőpetri – ma is működő mezőgazdasági társulásainak példáján keresztül azt vizsgálta, hogy miként maradhatott fenn napjainkig a szövetkezeti mezőgazdasági forma, melyek voltak azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé tették. Kitért arra is, hogy az elmúlt három évtizedben hogyan alakították ezek a lokális gazdaságot és társadalmat (Szilágyi 2020a, 2020b, 2021).

Borbély Sándor ugyancsak Mezőfényen, a szatmári sváb településen végzett gazdaságantropológiai kutatást. A kutatás az adott lokális társadalom mezőgazdasági termelésre specializált csoportjainak megélhetési és jövedelemszerzési stratégiáit írta le és a településen kialakult gazdasági adaptáció különböző (egyéni, háztartási és közösségi szintű) formáit a tervgazdaságból a kapitalista piacgazdaságba történő (posztszocialista) átmenet kontextusában értelmezte. (Borbély 2021).

A Tőkés Gyöngyvér és Vajda András szerzőpáros által jegyzett tanulmány a Maros megyében élő időskorúak digitális médiahasználatának és az újmédián alapuló kommunikációs gyakorlatainak vizsgálatára vállalkozott. A tanulmány első része a digitális média társadalmi beágyazódásának és a mindennapi életbe való integrációjának folyamatát, továbbá a digitális médiáról való tudás és a felhasználáshoz szükséges képességek megszerzésének sajátosságait járta körül, a második rész pedig a Maros megyei idős emberek digitális médiahasználatának mindennapi gyakorlatát mutatta be (Tőkés–Vajda 2020). Tőkés Gyöngyvér egy másik tanulmányában a romániai magyar időskorú egyének digitális kompetenciáit elemzi. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a romániai magyar idős emberek a harmadik szintű digitális megosztottság tekintetében – életkori sajátosságaikból és társadalmi-gazdasági helyzetükből – egyértelműen lemaradt csoportot alkotnak, akikre a megszokásokhoz, a korábban használt eszközökhöz és rutinokhoz való görcsös kötődés jellemző. Az újtól és a változástól való félelem gátolja meg az időskorúakat abban, hogy a digitális technológiahasználat szervesen beépüljön a mindennapokba (Tőkés 2021).

A kutatómunka során több önálló kötet is született, melyek egy-egy téma vizsgálata során nyert tapasztalatokat, és/vagy egy-egy terephez köthető kutatások eredményeit összegezik.

Gagyí József *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja* című köteté az 1931-ben a nyárárdmenti Jobbágyfalván született Sztrátya Domokos élettörténetét elemzi. A környezetében egyedülálló módon paraszt is és értelmiségi is egyszerre. „Csak magának iratokat termel és iratokat rendez, úgy dokumentálja saját tevékenységét, hogy abból egyén és közösség mindennapjai és sorsfordulói is feltárhatóak. Ehhez megvannak a szellemi képességei és a katonaságban elsajátított írás-technikai (számolási, statisztika-készítési) ismeretei.”

„A környező falvakban villanyóra-leolvasó és villanyfogyasztás-számlázó, villanydíj-beszedő volt, a falusiak számára, a körzetében, közismerten: a villanyos.” Emellett és ezzel együtt a saját kultúrájában tevékenykedő és azt megfigyelő, a maga korát értő ember. A vele való kapcsolat kialakításáról, a tudásáról való hozzáférésekről, illetve ennek a tudásnak a közös és folyamatos artikulálásáról, a „hosszú beszélgetésekről” (Marc Bloch) szól a kötet. (Gagyí 2019a.)

Vajda András *Változó létformák vidéken. Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása* című munkájában a Székelyföld peremén, az erdélyi Mezőség és Marosköz határán, Marosvásárhelytől 14, Szászrégentől 18 kilométerre fekvő, sok szempontból dinamikusan fejlődő és gyorsan átalakuló, másrészt viszont számos tekintetben a tradíciókhoz, és a hagyományos faluközössé-

gekre jellemző gazdasági és kulturális gyakorlatokhoz erősen kötődő település, Sáromberke gazdasági szerkezetének és társadalmának átalakulást hosszú folyamatát vizsgálja. Azt követi nyomon, hogy a nagyvárosi agglomerációs övezet közvetlen szomszédságában lévő falusi gazdaság és környezet hogyan alakul át és erre az átalakulásra milyen külső tényezők és belső motivációk hatnak, illetve ezek hogyan hatnak vissza a foglalkozás- és társadalomszerkezetre, a gazdaság struktúrájának és a gazdaságban alkalmazott stratégiák megválasztására, a telek és a rajta lévő épületek méretének, formájának, anyagának, illetve az állatállomány méretének és összetételének alakulására (Vajda 2019a.)

Balogh Balázs és Fülemile Ágnes a *Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek a társadalom, tájszerkezet és identitás változásairól* című kötetükben – akárcsak a 2004-es kötetükben – jórészt a regionális csoportképzés történeti folyamatainak egyes aspektusait tárták fel a kalotaszegi társadalomban. Az NKFIH-kutatáshoz kapcsolódóan a lokális társadalom, a paraszti társadalom és a hagyományörzés (örökségesítés) módozatait, változásait elemezték, emellett a terepmunka elméleti kérdéseit és konkrét kalotaszegi tapasztalatait vizsgálták. (Balogh–Fülemile 2021a.)

Gagyfi József legutóbbi, *Gép és nép. Gépek és társadalmi változások vidéken* című kötetében az évtizedeken keresztül folytatott vidékkutatásainak anyagát foglalja össze, a gép és nép együttélésének a korszakára jellemző társadalmi-kulturális jelenségeket mutatja be. A technikai-társadalmi progresszió a vidéki környezetben elválaszthatatlanul összefonódik az évezredek mágius-vallási hiedelmek és hitének a technikai környezetre való hatásával, a regresszió jelenségével. A traktoristák a korszak első részének „hősei” voltak; az ő gépekhez való viszonyulását részletezi a szerző. Ugyanakkor a rurális világ is alapvetően átalakul a motorizáció során. Átalakul (1) a térhez-időhöz való társadalmi és egyéni viszony, ezzel együtt (2) ennek narrációs keretezése / kulturális beillesztése, és (3) megfogalmazódnak ennek általános evidenciái, a lokális- és mikro-folyamatokra vonatkoztatva. (Gagyfi 2021b.)

Ugyanakkor a kutatás elméleti alapvetéseiről és eredményeiről az elmúlt évek során a jelen tanulmány szerzői több ízben is beszámoltak (Jakab–Vajda 2019, 2020, 2021). Egy Szilágyi Leventével közösen jegyzett tanulmányban a kutatási projekt főbb célkitűzéseinek és a projekt elméleti hátterének ismertetése mellett a szatmári terepmunka eredményeit is ismertették (Jakab–Szilágyi–Vajda 2020).

A jelen kötetről • Tanulmánykötetünk a vidékiség tágan értelmezett témakörében született tanulmányokból közöl válogatást. A szerzők között a kutatócsoport tagjai mellett az erdélyi és magyarországi vidéki közösségek elismert kutatói találhatók.

Oláh Sándor a Kis-Homoród mente földtulajdoni és földhasználati viszonyai-ban a 20. század folyamán bekövetkezett változási folyamatokat vizsgálja. A társadalom- és gazdaságtörténeti áttekintés mellett a szocialista termelőszervezeti formák lebontásának folyamatát, és az ennek nyomában kialakuló magángazdálkodási stratégiákat tárgyalja, különös tekintettel a földbirtokszerkezet változásaira

Peti Lehel egy Kis-Küküllő menti településen megfigyelt gazdasági magartatás-módokat, a megélhetési stratégiákban bekövetkező változásokat elemzi, illetve a falusi társadalom gazdasági stratégiák szerinti rétegződését mutatja be; a vizsgált település a rendszerváltás után visszaparaszttosodó falvak az erdélyi szakirodalomban leírt modelljével ellentétes típust testesít meg.

Szabó Á. Töhötöm, Markó Bálint és Hartel Tibor egy interdiszciplináris, alapvetően a kulturális antropológia és az ökológia módszertanát és megközelítéseit alkalmazó kutatás eredményeiről számol be. A mezőgazdasági termelés átalakulásának tényezőit egy sajátos erdélyi rurális térségben (Szilágynagyfaluban és környékén) vizsgálták, rámutatva arra, hogy a hagyományos gazdálkodáshoz kapcsolódó tudásban hogyan tükröződnek azok a tájhasználati tudások, amelyek a mozaikos, fenntartható gazdasághoz hozzájárulnak, és hogy az ezekben tapasztalható változások milyen feszültségeket okoznak az adott tájhasználati rendszerekben és az erről való gondolkodásban.

Megyesi Boldizsár a mai magyarországi mezőgazdasági üzemek tulajdonosainak társadalmi hátterét mutatja be, a polgárosodáseméletekre reflektálva a rendszerváltás utáni Magyarország agrárszerkezeti változásait modellezi le. A tanulmány rávilágít arra, hogy a mezőgazdasági specializációnak ez a foka egyszerűsített az is jelenti, hogy ennek szereplői a lokalitásokkal, helyi kapcsolatrendszerekkel párhuzamosan léteznek, azokban nem vesznek részt, a helyi technológiai és pénzügyi minták szerveződésére nincsenek hatással.

Biczó Gábor a kortárs magyarországi vidék lokális társadalmainak átalakulási folyamataira figyelve a magyar–cigány etnikai együttélési helyzeteik szituatív értelmezését nyújtja. A szerző a narratív kritizmus antropológiai elméletének alkalmazásával közelít egy alföldi kisváros összetett etnikai együttélési viszonyainak az értelmezéséhez.

Kinda István a zágoni etnikai viszonyokat vizsgálva a mindennapi interakciókban tetten érhető viszonyulásokat, gesztusokat és viselkedésformákat elemzi. A szerző következtetése, hogy bár a társadalmi különbségeket a mindennapok során is érzékelik ez együttélő etnikumok, ám a lehetőségekhez mérten súrlódásmentesen élnek egymás mellett.

Szilágyi Levente a romániai Szatmárban élő román eredetű magyar anyanyelvű népesség magyar–román hibrid identitását célzó kutatás részeredményeit ismerteti. A vizsgált közösségekben egy disszimilációs folyamat különböző stádiumait ragadhatók meg. A tanulmány középpontjában egy olyan korábban alig vizsgált közösség áll, amelyben sem a magyar, sem a román etnikus kategória nem normatív erejű.

Gagy József arról értekezik, hogy a digitális korban két, a digitális eszközhasználat motivációit tekintve egymással párhuzamosan létező társadalmakról beszélhetünk: a zaj társadalmáról és a csend társadalmáról. A szerző abból a feltevésből indul ki, hogy „a zajban élők is használják az eszközöket, de csak mértékkel, és ez a mérték nem a hozzáféréstől és a működtetési kompetenciájuktól függ: a sok zaj kevés, további zajkeltő eszköz használatát engedi, a sok zaj a digitális technikai eszkö-

zők zaj-keltő funkcióival szemben (részben) immunissá tesz. Nevezzük ezt szociális immunitásnak. A csendben élők számára azonban ezek működtetése hozza el a megváltó új lehetőséget: úgy megőrizni a csend határait, hogy mégis működtessék, kihasználják a kapcsolatok sokaságában rejlő kooperatív, konstruktív lehetőségeket. A csend állandóan követeli, hogy legyen zaj is, mégpedig a legkézenfekvőbb (bekapcsolható-felerősíthető, formázható) gépi zaj, minél több és változatosabb. Nevezzük ezt technikai immunhiánynak.” (Lásd e kötetben: 184. oldal.)

Lovas Kis Antal a médiaeszközök (televízió és internet) hatását vizsgálja a rurális térben. Arra mutat rá, hogy a médiából származó információk nem csak folyamatos külső hatást jelentenek, hanem lokális válaszokat is kiváltanak, egyre gyakrabban a virtuális tér használatával. Fontos megállapítása, hogy a lokális közösségek társadalmi folyamatainak megértése az online és offline világok egyidejű nyomon követése nélkül nem lehetséges.

Vajda András egy Maros megyei településen (Sáromberkén) végzett terepkutatás alapján a disznótartást és disznóvágást, illetve a hozzájuk kapcsolódó, az elmúlt száz évben folyamatosan változó, átalakuló szokásokat mutatja be és elemzi.

Balogh Balázs és Fülemlé Ágnes a „svájci villa” típusú építkezés (városi és polgári) hatását vizsgálják Kalotaszegen. Az 1890-es években az oromfalas nyeregvetésű lakóházak megjelenésével együtt terjedni kezdett a polgári minták nyomán kialakuló, úgynevezett „svájci villa” hatást mutató faragott-fűrészelt fa épületdekoráció (csipkeszerű, áttört oromzatok), amely meghatározóvá vált a vizsgált tájegység falvaiban.

Szakirodalom

Appadurai, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Regio* 12. (3) 3–31.

Balogh Balázs

2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Balogh Balázs – Fülemlé Ágnes

2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

2019 Jelenlét, kapcsolattartás és terepmunka módszerek a változó Kalotaszegen In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 31–60.

2020 Reprezentáció és reprezentativitás. Lépésváltás és léptékváltás a (kalotaszegi) hagyományörzés módzataiban In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 19–61.

Éz mind vidék. A vidékre jellemző létformák és kulturális gyakorlatok átalakulása

2021 *Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek a társadalom, tájszerkezet és identitás változásairól.* (Életmód és tradíció, 18.) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest (megjelenés alatt).

Bausinger, Hermann

1989 „Párhuzamos különidejűségek.” (A néprajztól az empirikus kultúratudományig). *Ethnographia* C. (1–4) 24–37.

1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* Osiris–Századvég, Budapest.

Barzun, Jacques

2006 (2000) *Hajnaltól alkonyig. A nyugati kultúra 500 éve.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Beck, Ulrich

2008 *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában.* Belvedere Meridionale, Szeged.

Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott

1994 *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order.* Stanford, California: Stanford University Press.

Borbély Sándor

2021 Economic Adaptation and Individual Livelihood Strategies in a Swabian Village in Satu Mare County. *Acta Ethnographica Hungarica* 66. (1) (megjelenés alatt)

Boreczky Ágnes

2004 *A szimbolikus család. Az értelmezés idejének és terének kiterjesztése.* Gondolat, Budapest.

Chayanov, Alexander V.

1986 (1966) *The Theory of Peasant Economy.* University of Wisconsin Press, Madison.

Egyed Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Füzi László

2009 Mozgások, fejlődések, ütközések, átalakulások a huszadik században. *Forrás. Szépirodalmi, szociográfiai és művészeti folyóirat* 41. (7–8, július–augusztus) 16–34.

Gagy József

2004 *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2005 Kötelesség és igazság – a mai vidéki élet kulturális, erkölcsi dimenzióiról. *Magyar Kisebbség* 9. (3–4; 36–37) 78–93.

- 2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
- 2009a Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről. *Regio* 20 (3) 30–33.
- 2009b Modernizáció és motorizáció folyamata. Önjáró gép: önjáró életmód. In: Gagy, József – Pletl, Rita – Ungvári Zrínyi, Ildikó – Ungvári Zrínyi, Imre – Varga, Attila: *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 21–45.
- 2009c *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
- 2013 A nulladik óra után. Számítógép, internet elterjedése vidéki közösségekben. In: Tökés Gyöngyvér – Sántha Ágnes (szerk.): *Új média, médiakonvergenzia, kulturális változások.* Scientia, Kolozsvár, 57–67.
- 2019a *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja.* (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae.) L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest–Kolozsvár.
- 2019b Deszakralizáció. A földhöz való viszony megváltozásának új fordulata vidéken. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 75–83.
- 2020a Változások és rurális válaszstratégiák In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században.* (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 63–76.
- 2020b Elutalásról és elsáncolásról. *Korunk. Ruralitás, a változó falu* XXXI. (4) 14–24.
- 2021a Desacralisation. A New Turn in the Changed Relationship with Land in Rural Areas. *Acta Ethnographica Hungarica* 66. (1) (megjelenés alatt)
- 2021b *Gép és nép. Gépek és társadalmi változások vidéken.* (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Gagy József (szerk.)
- 1999 *Ismerős terepen. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Heelas, Paul – Lash, Scott – Morris, Paul (eds.)
- 1996 *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity.* Centre for the Study of Cultural Values at Lancaster University, Cambridge.
- Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.)
- 2013 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 21. Kulturális gyakorlat és reprezentáció.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Jakab Albert Zsolt
- 2018 Homo Memor: The Structure of the 19th and 20th Century (Local) Culture of Remembrance. In: Szabó, Árpád Töhötöm – Szikszai, Mária (eds.): *Cultural Heritage and Cultural Politics in Minority Conditions.* Kriza János Ethnographic Society – Intervention Press, Cluj-Napoca–Aarhus, 79–111.

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.)

2020 *Korunk. Ruralitás, a változó falu.* XXXI. (4)

Jakab Albert Zsolt – Szilágyi Levente – Vajda András

2020 Párhuzamos ruralitások. Gondolatok egy folyamatban lévő erdélyi vidékkutatásról és szatmári (rész)eredményeiről. In: *Studii și comunicări.* XXXVI. 2. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare, 257–268.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András

2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Uők (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés.* (Kriza Könyvek, 43.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–28.

2019 A vidék változó képe Erdélyben. In: Uők (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–10.

2020 Az erdélyi vidék jellemzői az európai integrációt követő időszakban. In: Uők (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században.* (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–17.

2021 Characteristics of the Transylvanian Countryside after Romania's European Integration. *Acta Ethnographica Hungarica* 66. (1) (megjelenés alatt)

Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.)

2016 *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben.* (Kriza Könyvek, 39.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2017 *Örökség, archívum és reprezentáció.* (Kriza Könyvek, 40.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2018 *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés.* (Kriza Könyvek, 43.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2019 *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2020 *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században.* (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

2018a Keresztútzben a népi kultúra: interpretációs és kontextualizáló kísérletek. In: Jakab, Albert Zsolt – Vajda, András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció – használat – értelmezés.* (Kriza Könyvek, 43.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–77.

2018b *A beszélés antropológiája. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 9.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

Kovách Imre

2007 *Vidékiek és városiak.* L'Harmattan, Budapest.

2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi.* Argumentum, Budapest.

Kovács Barna

- 2019 Jegyzetek a megélt tér fogalmához. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 61–73.

Kőrösi Katalin

- 2006 Vidékvizsgálatok a parasztság után. *Tabula.* (1) 142–149.

Maiorescu, Titu

- 1978 [1866] În contra direcției de astăzi în cultura română. In: Rădulescu-Dulgheru, Georgeta – Filimon, Domnica (eds.): *Opere.* Vol. 1. Minerva, București, 143–154.

Márkus István

- 1979 *Nagykőrös.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Marsden, Terry

- 1999 Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis* 39. (4) 501–526.

Marquard, Odo

- 2001 A sors vége? Néhány észrevétel annak megkerüléséről, ami fölött nincs hatalmunk. In: Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék.* Atlantisz, Budapest, 51–74.

Meyrowitz, Joshua

- 2005 A glocalitás hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság.* (6) 29–39.

Morris, Paul

- 1996 Community Beyond Tradition. In: Heelas, Paul – Lash, Scott – Morris, Paul (eds.): *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity.* Centre for the Study of Cultural Values at Lancaster University, Cambridge, 223–249.

Nagy Olga

- 1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm

- 2006 Az átmenet válságtünetei: individuális és közösségi társadalmak. Előszó helyett. In: Uők (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* (Kriza Munkák.) Nis Kiadó, Kolozsvár, 7–16.

Pozsony Ferenc

- 2006 *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 1.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

- 2015 *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Szilágyi Levente

- 2019 Parasztok és mezőgazdasági vállalkozók. Piacozási gyakorlatok egy szatmári faluban. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 121–138.
- 2020a Önerőből. Gazdaságfejlesztési és közösségszervezési különutak – két szatmári sváb példa. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században.* (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 77–99.
- 2020b „Ez a mi bankunk.” A mezőgazdasági társulások és funkcióik ma két szatmári sváb faluban. *Korunk. Ruralitás, a változó falu XXXI.* (4) 25–37.
- 2021 „This Is Our Bank”: Agricultural Associations and Their Role in Two Swabian Villages in Satu Mare From the Regime Change to Present. *Acta Ethnographica Hungarica* 66. (1) (megjelenés alatt)

Tőkés Gyöngyvér

- 2021 The Third-level Digital Divide among Elderly Hungarians in Romania. *Acta Ethnographica Hungarica* 66. (1) (megjelenés alatt)

Tőkés Gyöngyvér – Vajda András

- 2020 Digitális médiahasználat a Maros megyei időskorúak körében. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században.* (Kriza Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 133–148.

Vajda András

- 2016 Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben.* (Kriza Könyvek, 39.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 21–58.
- 2019a *Változó létformák vidéken. Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása.* (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae.) L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest–Kolozsvár.
- 2019b Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–29.
- 2019c Tehénfogat helyett traktor és személyautó. Motorizáció és mobilizáció a Maros megyei Sáromberkén. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Arany-madár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kolozsvár, 723–738.
- 2020a A disznóölés gyakorlatának átalakulása a Maros megyei Sáromberkén. *Korunk. Ruralitás, a változó falu XXXI.* (4) 38–53.
- 2020b A disznótartás szerepének átalakulása a Maros mentén. In: *Magyarságkutató Intézet Évkönyve.* 571–594.
- 2021 Rural Communities, Changing Habitats, Transforming Localities. *Acta Ethnographica Hungarica* 66. (1) (megjelenés alatt)

Tot ce e aici e ruralul. Transformarea formelor de existență și a practicilor culturale caracteristice ruralului în secolul XXI

Scopul fundamental al cercetării a fost descrierea prezentului societății rurale transilvănene, dar și a trecutului apropiat, ce se mai regăsește și se poate reconstitui din memorii individuale, scoaterea la iveală a coexistenței, complementării sau dimpotrivă, a opoziției, conflictelor din ultimii cincisprezece ani ai practicilor culturale arhaice, dar în continuă transformare, și ai celor noi, ce nu au existat anterior (cum ar fi cele determinate de instrumentele digitale, de Internet, născându-se în spațiul online). În cadrul cercetării am abordat caracteristicile ruralului din secolul XXI, influențat puternic de globalizare și revoluția digitală, totodată am încercat să oferim un cadru nou și cuprinzător de interpretare la abordarea etnografică a ruralului, dar și la înțelegerea noilor obiceiuri rurale, în plin proces de formare. În același timp am încercat să amplasăm aceste procese într-un context mai aprofundat pe axa temporală.

All This is Countryside. The Transformation of Rural Existential Forms and Cultural Practices in the 21st Century

The fundamental aim of the research was to reveal the present of the Transylvanian rural society, but also the near past, which can be found and reconstructed from individual memories, to discover the coexistence, complementing or the opposite, the confrontation and conflicts of archaic – but constantly changing – and new, previously non-existing (e.g. determined by digital devices and the Internet, appearing in the online) cultural behaviours in the last fifteen years. The research dealt with the characteristics of the rural in the 21st century, massively influenced by globalization and the digital revolution, but it also attempted to offer a new and complete interpretational frame for the ethnographic approach of rurality, but also to the understanding of the newly shaping rural habits. In the same time it attempts to place these processes in a deeper context of time.

Néprajzi Múzeum
Museum of Ethnography

Míg a hagyományos falusi társadalomban az egyén élete a közösség szeme előtt, a közösség jóváhagyásával zajlott, addig mára elolvadt a hagyomány életszervező és életútmodelleket termelő ereje. A 21. századra a vidéki közösségek esetében is a globalizációs és modernizációs folyamatok, illetve az információs és kommunikációs technológia, valamint az okos eszközök széleskörű elterjedése határozzák meg a mindennapi rutinokat, a (gazdasági) élet szervezése során érvényesülő gyakorlatokat és stratégiákat. Amit ma vidéknek tekintünk, olyan sajátos táji-természeti, illetve gazdasági és társadalmi adottságokkal, valamint évszázadok alatt kialakult kulturális jellemzőkkel rendelkező térbeli egység, ahol már nincsenek parasztok, csak a parasztság emlékezete, különböző formákban, intézményekben.

A kötet a vidékiség e tágan értelmezett témakörében született tanulmányokból közöl válogatást.

ISBN 978-615-5682-16-2

ISBN 978-606-9015-24-7

